

**ПЕДАГОГИЧЕСКИ
ФУНДАЦИЯ**

МЕТОДИКА НА ОБУЧЕНИЕТО

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА УРОЦИТЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК – НАЧАЛЕН УЧИЛИЩЕН ЕТАП

Мариана Мандева

1. Урокът в началното училище

• **Урокът – една от външните класни форми на училищно обучение**

Урокът е „... една от външните форми на провеждане на учебния час, чрез която се изпълнява организирането, структурирането, конструирането, изразяването, функционирането и трансформирането на взаимосвързани регулативни и базисни събития, състояния или ситуации от процеса на обучение за постигане на различни образователни и възпитателни таксономични равнища (цели) в подготовката на учениците. Урокът е (1) оптимално структурирано цяло със съчетаване на различни компоненти (фази, състояния) от процеса на обучение; (2) набор от целенасочени и целесъобразни верижни взаимосвързки между преподаване, учене и части от учебно съдържание; (3) търсена съгласуваност и координираност между преподаване и учене; (4) трансформация и промяна на събития, ситуации, контексти и състояния от процеса на обучение; (5) общо поле на вариращи дискурсивни и недискурсивни практики за овладяване на знания, формиране и развитие на умения и компетенции” [17, 239].

Свойствата на отношенията на урока към обучението са: организационна, онтологична (една от възможностите за съществуване на обучението), синергетична, морфогенетична (подрежда, интегрира и диференцира компонентите в урочната структура) [16, 391].

• Структура на урока

Структурата на урока е „Единство на множеството компоненти в хода на урока и тяхната значимост в него: обединяване на определена поредица от събития в урока; конкретизация на урока; строеж, чрез който компонентите на урока се обединяват в едно цяло; съблюдаваната закономерност, по която се подреждат компонентите в урока; отношенията и зависимостите между компонентите в урока. Компонентът на структурата на урока представлява времева конструктивна единица в него, която има смисъла и значението да идентифицира и инкорпорира някои събития и ситуации от процеса на обучение, имащи отношение към постигането на конкретните образователни (обучаващи) цели. Структурите на уроците могат да бъдат (а) традиционни, конструктивистки, иновационни и микс от техните компоненти; (б) хоризонтални и вертикални; (в) центрични (с един водещ компонент), ацентрични (с няколко важни компонента)” [16, 391]. **Обобщено казано**, структурата на урока отразява съотношението между различните части (компоненти) в него, в тяхната дидактически обусловена последователност, функционална вътрешна взаимовръзка и целенасочено взаимодействие [22, 78–87].

В педагогическите изследвания се подчертава, че урокът съдържа две **равнища** в своята структура – **инвариативно и вариативно**. Те са взаимнообвързани. „Важно е да бъдат персонифицирани и детайлизирани в конкретния познавателен контекст на тяхното взаимно проникване, за да стане възможно формирането и регулирането им” [1, 24]. **Инвариантното равнище** е свързано с **макроструктурата на урока**. То „...типологизира най-устойчивите връзки и отношения, подвластни на логиката на човешкото познание, дефинирани като специфична трансформация на конкретния опит – от равнище на сетивност (представи, образи, впечатления, преживявания...) към равнища на обобщеност, абстрактност и прилагане на придобития опит в практиката” [1, 25]. Открояват се три основни **структурноопределящи компонента: подготвителен, операционален, оценъчно-затвърдяващ** [1, 25]. **Вариативното равнище** е свързано с **микроструктурата на урока** посредством технологията на работа. То се характеризира с конкретност, индивидуализираност, адаптивност към дадено актуално образователно пространство. „Съвременните тенденции, определящи представата ни за

реализиране на образователния процес чрез микроструктурата на урока утвърждават преди всичко създаването на условия за „оличностяване” и индивидуализиране на педагогическото взаимодействие...” [1, 25].

• Урокът в съвременното начално училище

За да характеризират урока в началното училище, педагозите го разглеждат на различни **системоопределящи равнища** – аксиологично, психологическо, познавателно, социологическо, генетично, дидактическо равнище [1, 21–22]. Най-важният **извод**, до който се достига, е: съвременният урок трябва „...да променя тривиалните ограничения и да предлага вариативни конструкции и взаимодействия, разкрепостяващи детето, насочващи го към реални и желани възможности за активна и пълноценна дейност” [1, 17].

Урокът е основна форма на живот на малкия ученик в училище [1, 23]. Той дава уникални възможности за пробуждане на любопитството, на въображението, на общуването на детето, за провокиране на активност, откривателство, творчество, за насърчаване на себеизява и за стимулиране на работата в сътрудничество с другите участници в образователния процес. Малкият ученик формира знания, умения, отношения (компетентности) за опознаване и промяна (според неговите възможности) на света; постига надеждни равнища на учебни резултати; засилва социалната си активност, оптимизира комуникативните си контакти, гради ценностни ориентации, утвърждава се като личност с интелектуална, мотивационна, емоционална, волева, рефлексивна индивидуалност.

2. Съвременният урок по български език в началните класове

• Функции, съдържание, технология

„Урокът е класическа форма за организация и осъществяване на образователния процес по български език. Той е ориентиран към постигане функциите на обучението по български език чрез усвояване на предвиденото по програма учебно съдържание. В резултат на взаимодействието между ученици и преподаватели, между ученици и учебни средства (учебници, сборници,

интернет и пр.) се овладява езиковедска, комуникативноречева и обща култура. Достига се равнище на образование, предвидено в Държавните образователни изисквания и в учебните програми. Практиката показва, че урокът събира като във фокус всички особености на обучението по български език в средното училище. Във функциите на урока се проектират функциите на обучението по български език, езиковите функции и компетентностите – обект на овладяване” [24].

Урокът по български език, вкл. и в началния училищен етап, се характеризира като **единство на статика (функции и съдържание) и динамика** (технология). **Функцията на урока** се свързва с целите на обучение, осъществяващи се в съответната методическа единица. **Съдържателната страна на урока** „...е съобразена с изискванията за функционалност на ОБЕ” [9, 180]. За да се отговори на тези изисквания, в учебна обстановка се създават условия да се осмислят структурнолингвистични, социоллингвистични, психоллингвистични, функционалностилистични проблеми на българския език. **Технологията на урока** „...включва учебните похвати, с помощта на които се реализират целите. Тези похвати имат най-пряко отношение към структурата на урока” [9, 182] – елементите (звената), от които той се състои; последователността на тяхното разполагане във времето; начините, по които са свързани тези звена.

На **макроравнище** структурата на урока се определя от изпълняваните дидактически задачи (работа с нов материал, затвърдяване и практическо прилагане, проверка и оценка) и от методическите задачи (преподаване и усвояване на учебна информация за езиковите факти и за правилата на функционирането им в дискурси; формиране и усъвършенстване на комуникативноречеви умения). На **микроравнище** „...се проявяват технологичните умения на учителя да подбира и да комбинира подходящи за дадена учебна ситуация похвати за дейност...” [9, 182].

• **Класификация на уроците**

Уроците по български език в началното училище са класифицирани от много автори – Т. Владимирова, Л. Георгиев, М. Георгиева, В. Колева, Р. Танкова, Д. Йорданова [2; 5; 7; 11; 20; 10]. Върху някои от представените гледни точки може да се спори. Тук само ще подчертая, че „Типологията на уроците... се извършва по критерия за експликация на „конкретни процесуално-резултативни образователни

равнища”, които се достигат чрез система от уроци” [15, 422]. Именно: овладяване и представяне на декларативни и процедурни знания; формиране и развитие на умения и компетентности; приложение и използване на знания и умения; систематизиране, интегриране и обобщаване на знания и умения; консолидиране, възстановяване и затвърдяване на знания и умения; измерване и оценка на постижения. Въз основа на това в дидактиката се обособяват типове уроци [15, 423; 16: 391]. От тази гледна точка проф. К. Димчев диференцира **два типа уроци по български език** – уроци за овладяване на лингвистични знания и на начални умения за прилагането им в речевата практика; уроци за усъвършенстване на комуникативноречевни умения [8, 178].

- **Уроците за текста (дискурса)**

В образователния процес в началното училище формирането на компетентности за резултатно общуване чрез продуциране на текст (дискурс) се осъществява в условията на **специално организирани уроци** – т.нар. **уроци за текста** [4, 3; 20, 44], и **имплицитно** – „вътре” **в уроците по български език** (при изучаването на фонетика, граматика и т.н.), **по литература** (при интерпретацията на художествени произведения за деца), **по други учебни предмети** (напр. при преподаването на научна информация на занятията по човек и общество и др. под.).

Ще отделия специално внимание на **уроците за писмени текст (дискурс)**. **Основанията** ми са:

(1) „Текстът (дискурсът) е пресечна точка, в която се материализират смисловите и езиковите аспекти на знанието... Именно чрез работата с текстове се оптимизират речевите способности на обучавания като езикова личност със специфичен тезаурус, граматикон, прагматикон и емотикон” [9, 232].

(2) Обучението в началния училищен етап има основополагаща роля за изграждане основи на функционална грамотност у малкия ученик. Това, казано резюмирано, означава чрез езика детето да умее да участва в дейности за ефективно функциониране на неговата група/общност. Четенето и писането се превръщат в инструменти за израстване на личността и за развитие на общността. Оттук произтича важната роля на образователната грижа за създаване на писмен текст (дискурс).

3. Уроците за създаване на писмен текст (дискурс) – начален училищен етап

• Характеристика

Специализираните уроци за генериране на писмен текст (дискурс) притежават основните качества на всеки съвременен урок по български език: **научност** – подбор и дозировка на факти, съобразени с постиженията на съвременната наука; **комуникативност** – моделиране на структурата и логиката на комуникативната дейност [6, 72; 14, 234–246]; **прагматичност** – следване на практико-приложните аспекти на учебното съдържание; **функционалност** – „...способност на системата да реализира целите, които са социално обусловени и личностно мотивирани” [24]. В тях се проявяват характеристики на съвременния урок по български език като **динамичност, вариативност, „отвореност”** [26].

Наред с това, специализираните уроци, в които децата се учат да създават писмени текстове (дискурси), имат **свои облик**, продиктуван от: **етапите, през които преминава създаването на писмения текст (дискурс), и свързаните с това умения/компетентности** (за ориентация в речева ситуация, за планиране, реализиране и контролиране на речевата дейност предвид изискванията на тази ситуация).

• Класификация на уроците за създаване на писмен текст (дискурс)

При **класификацията** на тези уроци схващанията на отделните автори [3, 108–116; 7, 308–318; 19, 92–107; 20, 44–57] се обединяват около разбирането на П. Гарушева за следните **уроци**: урок за придобиване на знания за съответния ученически жанр, който следва да се продуцира; урок, подготвящ създаването на текста; урок за написване на текста; урок за поправка (обсъждане и редактиране) на сътвореното [4, 4]. Според П. Гарушева основен делитбен белег при класификацията са дидактическите цели, които се преследват. Посредством тези уроци: (1) учениците усвояват речеведски сведения; (2) развиват и усъвършенстват комуникативноречевите си умения. Авторката съобразява посоченото разграничаване на уроците за текста с: (1) основните фази на речевата дейност¹; (2) класификацията на уроците по български език, отчитаща онтологичните признаци на обучението (по проф. К. Димчев).

Кое налага пореден „поглед“ към проблема? За да отговори на изискванията на съвременния свят и на свързаните с това потребности на детето, „Съвременното обучение по български език се превръща от предимно информативно в развиващо способността на ученика да си служи с българския език ....” [24]. Осъществява се **репозиция от знаецентристки подход към компетентностен подход** [9, 217–334]. **Търсеният ефект** е у ученика да се формират компетентности ² автономно и съзнателно, отговорно и активно, реферативно (съотнесено с речева ситуация) и резултатно да „прави неща” чрез езика в „живата” практика, за да се реализира личностно и социално.

Като се има предвид това, се обособяват **три типа уроци за генериране на писмен текст (дискурс):**

(1) уроци за овладяване на знания ³ за речевата дейност (продуктивна/рецептивно-продуктивна) и за писмения текст (дискурс) като инструмент и произведение на тази дейност;

(2) уроци за формиране на умения за речева дейност (продуктивна/рецептивно-продуктивна), реализирана в писмена форма;

(3) уроци за изграждане на компетентности за речева дейност (продуктивна/рецептивно-продуктивна), реализирана в писмена форма.

В основата на приетата класификация са **процесуално-результативните образователни равнища, достигани чрез система уроци**, които водят към крайно събитие (цел) – автономно, съзнателно, резултатно рецептивно-продуктивно/продуктивно писмено общуване чрез българския език в разнообразни области (образователна, лична, обществена) и социокултурни сфери (естетическа, научна, битова) от „живата” практика на детето.

Предвид фазите на речевата дейност и свързаните с това специфични комуникативноречеви умения/компетентности ⁴, вторият и третият тип уроци се подразделят на следните видове уроци:

(1) за подготовка за създаване на писмен текст (дискурс) ⁵ – преразказ/съчинение;

(2) за написване на текста (дискурса) – преразказ/съчинение;

(3) за поправка на писмения текст (дискурса) – преразказ/съчинение.

**Уроците за създаване на писмен текст (дискурс)
в началните класове – класификация**

Типове уроци (предвид процесуално-резултативните образователни равнища, достигани чрез система уроци)	Видове уроци (предвид фазите на речевата дейност и свързаните с това комуникативноречевите умения/компетентности)
1. Уроци за овладяване на знания за речевата дейност (продуктивна/рецептивно-продуктивна) и за писмения текст (дискурс) – съчинение/преразказ	-----
2. Уроци за формиране на умения за речева дейност (продуктивна/рецептивно-продуктивна), реализирана в писмена форма	2.1. Урок за подготовка за създаване на писмен текст (дискурс) – съчинение/преразказ
	2.2. Урок за написване на текста (дискурса) – съчинение/преразказ
	2.3. Урок за поправка на писмения текст (дискурса) – съчинение/преразказ
3. Уроци за изграждане на компетентност за речева дейност (продуктивна/рецептивно-продуктивна), реализирана в писмена форма	3.1. Урок за подготовка за създаване на писмен текст (дискурс) – съчинение/преразказ
	3.2. Урок за написване на текста (дискурса) – съчинение/преразказ
	3.3. Урок за поправка на писмения текст (дискурс) – съчинение/преразказ

4. Заключение

Разгледаните типове/видове уроци имат своя отличителна функционална, съдържателна и технологична характеристика. Това е важен проблем, изискващ самостоятелно внимание.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Речевата дейност** винаги е подчинена на целите и изискванията на надредно социално взаимодействие и представлява средство за осъществяването на определена част от него. За „вертикалния” строеж на речевата дейност и за „хоризонталната” ѝ структура вж. 19.

² **Компетентността** е необходимост в съвременното общество [23]. Тя изисква „...доказана способност за използване на знания, умения и

личностни/социални и/или методологични дадености в работни или учебни ситуации и в професионално и личностно развитие; в контекста на Европейската квалификационна рамка способностите се описват с оглед степента на поемане на отговорност и самостоятелност” [17, 124]. „... трансверсална... и фундаментална за формирането и развитието на всяка друга трансверсална и частна компетентност” [12, 37] е **комуникативната компетентност**. Тя е родово понятие по отношение на видовото понятие **комуникативноречева компетентност**. Комуникативноречевата компетентност осигурява резултатно общуване чрез възприемането и създаването на устни и писмени дискурси [9, 225; 18, 16–17]. **Комуникативноречевата компетентност** се „задейства” при **разнообразни речеви дейности**, извършвани в **устна и писмена форма – рецептивни, продуктивни, езиково посредничество (т.е. рецептивно-продуктивни) и др.** [13, 24–25]. Предвид спецификата на извършваната надредна социална дейност и ролята на езика за постигане целите на тази дейност, се открояват **различни сфери на общуване – битова, научна, естетическа, медийна и др.** Всичко това оказва съществено влияние върху функциите, строежа, езиковите особености на **текстовете, създавани от учениците**.

³ За класификацията на **знанията** от гледище на педагогическата наука вж. 17, 117–118. С определящо значение за обучението по български език в училище са областта на знанията и функционалността им. По **област** знанията, които овладяват учениците, са **езиковедски и езикови**. По **функционалност** знанията са **декларативни, процедурни и обуславящи (декларативни и процедурни)**. **Езиковедските знания са декларативни знания. Езиковите знания са процедурни знания.**

⁴ За спецификата на **комуникативноречевите умения/компетентности за създаване на писмен дискурс**, които се формират у децата в началното училище, вж: 3, 60–63; 25.

⁵ В изложението се ползва терминът **дискурс**, тъй като с него се означава „речта, потопена в живота” (Н. Д. Арутюнова), интеграцията на текста и социалния контекст. За дискурса вж. по-подр. 18.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Василева, Ем.* Урокът в началното училище. София, 2001.
2. *Владиминова, Т., и др.* Методика на обучението по български език и литература за институтите за начални учители. София, 1980.
3. *Вълкова, Ст.* Формиране на комуникативноречеви умения в началното училище. София, 1996.
4. *Гарушева, П.* Уроци за овладяване на умения за създаване на ученически писмени текстове. – Български език и литература, 2010, № 1.
5. *Георгиев, Л.* За обучението по български език в началното училище. София, 1997.

6. *Георгиева, М.* Обучението по български език в условия на билингвизъм. Шумен, 2004.
7. *Георгиева, М., Йовева, Р., Здравкова, Ст.* Обучението по български език и литература в началното училище. Шумен, 2005.
8. *Димчев, К.* Обучението по български език като система. Второ преработено и допълнено издание. София, 1998.
9. *Димчев, К.* Основи на методиката на обучението по български език. София, 2010.
10. *Йорданова, Д., Гаджева, Д., Жечева, В., Василева, В., Азгорова, Т.* Уроците по български език и литература в I–IV клас. В. Търново, 2013.
11. *Колева, В., Йорданова, Д., Мандева, М.* Методика на обучението по български език и литература (четене) – I–IV клас. В. Търново, 2000.
12. *Мерджанова, Я.* Комуникация и компетентност – еволюционна гледна точка. – Комуникативната компетентност в съвременния научен дискурс. София, 2005.
13. *Обща европейска езикова рамка. Обща европейска езикова рамка.* Учене, преподаване, оценяване. Варна, 2006.
14. *Падешка, М.* Урокът в контекста на комуникативно ориентираното обучение по български език. – Комуникативната компетентност в съвременния научен дискурс. София, 2005.
15. *Радев, Пл.* Обща училищна дидактика или събития, ситуации, обекти, субекти, конструктори и референти в училищното обучение и образование. Пловдив, 2005.
16. *Радев, Пл.* Енциклопедия на науките за образованието. Пловдив, 2013.
17. *Радев, Пл., Легкоступ, Пл., Александрова, А.* Основи на училищната педагогика. В. Търново, 2011.
18. *Петров, А.* Проблеми на комуникативно ориентираното обучение по български език (5. – 12. клас). София, 2012.
19. *Танкова, Р.* Моделиране на текст. Пловдив, 2001.
20. *Танкова, Р., Власева, Т.* Обучението по български език и литература в началното училище. Проблеми и перспективи. Пловдив, 1997.
21. *Леонтьев, А. А.* Язык, речь, речевая деятельность. Москва, 1969.
22. *Махмутов, М. И.* Современные уроки. Москва, 1985.
23. *Равен, Дж.* Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. Москва, 2002.
24. *Димчев, К.* Урокът по български език – функционални и структурни характеристики. – <http://www.diuu.bg/ispisanie/broi16/16kt/16kt000.htm>.

25. *Мандева, М.* Комуникативноречеви умения за писмена преразказна дейност чрез първия (българския) език – начален училищен етап. – <http://liternet.bg/publish29/mariana-mandeva/index.html>.

26. *Янкова, Г.* И урокът по български език – „пределна познатост” или „озадачение”. – http://liternet.bg/publish8/giankova/i_urokyt.htm.

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА УРОЦИТЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК –
НАЧАЛЕН УЧИЛИЩЕН ЕТАП

МАРИАНА МАНДЕВА

Резюме

Характеризира се урокът по български език в началния училищен етап. Поставя се акцент върху т.нар. *уроци за текста (дискурса)*.

Ключови думи: урок по български език, уроци за текста (дискурса), начален училищен етап

MORE ABOUT BULGARIAN LANGUAGE LESSONS –
PRIMARY SCHOOL

MARIANA MANDEVA

Summary

Bulgarian language lessons in the primary school are presented. The focus is on the text lessons.

Key words: Bulgarian language lesson, lessons about the text, primary school